

Razmatranja o pravu energetike

Raphael J. Heffron*, Anita Rønne**, Joseph P. Tomain***, Adrian Bradbrook**** i Kim Talus*****

Apstrakt

Prošlo je već 20 godina od kada je objavljen prvi značajan rad o pravu energetike kao disciplini. Cilj ovog rada je da se osvrne na to šta nakon 20 godina razvoja predstavlja pravo energetike. Ovaj rad ima dva cilja, koja će, nadamo se, imati sličan uticaj na oblast prava energetike. Prvi je da teoretičarima i praktičarima prikaže šta predstavlja pravo energetike i da taj prikaz učini dostupnim, kako teoretičarima prava energetike, tako i onima van istog. Drugi je da unapredi principe kojima se rukovodi pravo energetike, odnosno da se u konkretnom slučaju povedu razgovori o pravu energetike. Mi se zalažemo za promenu načina našeg trenutnog razumevanja šta predstavlja pravo energetike. Mi zastupamo da se ono treba razviti oko skupa principa predstavljenih u ovom tekstu; međutim, mi razumemo da do određenog stepena to možda nije promena načina razmišljanja s obzirom na trenutno odsustvo čvrstih principa prava energetike. Bez obzira na to, mi zastupamo stanovište da sa unapređenjem vodećeg skupa principa postavljamo novi pravac razvoja naučne discipline prava energetike i na taj način nameravamo da izmenimo sadržinu pojma prava energetike i dovedemo u pitanje pretpostavke postojećih istraživača, imajući u vidu globalnu tranziciju društva ka niskouglednim ekonomijama.

* Raphael J. Heffron, Jean Monnet Professor, Queen Mary University of London and Centre for Energy, Petroleum, Mineral Law and Policy, University of Dundee, UK. e-mail: raphael.heffron@gmail.com

** Anita Rønne, Associate Professor in Energy Law, Centre for Regulation and Administration, Faculty of Law, University of Copenhagen, Denmark. e-mail: anita.ronne@jur.ku.dk

*** Joseph P. Tomain, Wilbert and Helen Ziegler Professor of Law, College of Law, University of Cincinnati, USA. E-mail: joseph.tomain@uc.edu

**** Adrian Bradbrook, Emeritus Professor of Law, Law School, University of Adelaide, Australia. e-mail: adrian.bradbrook@adelaide.edu.au

***** Kim Talus, James McCulloch Chair in Energy Law, Tulane Law School and founding Director of Tulane Center for Energy Law, US & Professor of European Economic and Energy Law, UEF Law School, University of Eastern Finland & Professor of Energy Law, University of Helsinki, Finland. e-mail: kim.talus@uef.fi

1. UVOD

Potrebno je izvršiti pregled sadržaja prava energetike kao discipline u akademskoj literaturi, s obzirom da se poslednji pregled dogodio pre 20 godina.¹ Postoje brojni razlozi za ovo, kako u pravnoj praksi, tako i u teoriji. Tokom poslednje tri decenije pravo energetike kao pravna disciplina je napredovala i dobila na značaju, uglavnom zbog privatizacija i liberalizacije energetske tržišta na globalnom nivou, energetske tranzicije koja je u toku (uglavnom povezane sa klimatskim promenama) i internacionalizacije i promenama na energetskim tržištima.

U ovom periodu, pravo energetike je doživelo značajnu ekspanziju i zajedno sa relevantnom pravnom praksom zauzelo jedno od značajnijih mesta u primeni prava.² I zaista, razmatrajući pravo energetike iz perspektive prakse, vlade su identifikovale značaj energetike i postavile je visoko na političkoj agendi kako zbog njenog uticaja na životnu sredinu tako i ekonomskih posledica do kojih energetika dovodi. Na primer, već dugo vremena u mnogim zemljama postoje u okviru vlada departmani za energetiku i regulatori za oblast energetike - formiranje prvih podstakla je naftna kriza 70-ih godina, a kasniji su se razvili uporedo sa trendom liberalizacije tokom 80-ih i 90-ih godina 20-og veka. Nadalje, broj oglasa za pravne poslove u energetskom sektoru se povećao kako u nauci, tako i u praksi. Privatne advokatske kancelarije u svetu su oformile departmane za pojedine energetske oblasti fokusirajući se na sve aspekte energetske tržišta, od eksploatacije, do proizvodnje, transporta i krajnjeg korišćenja. Kao što je poznato, postoje na stotine različitih industrija, i samo su neke do sada uticale na razvoj specifične profesionalne i akademske poddiscipline, u koje industrije spada i energetika.³

U akademskim krugovima, iako debata o tome šta predstavlja pravo energetike traje već tri decenije, ista nije dovela do odgovarajućih rezultata. Cilj ovog rada je da vrati focus na ovu debatu i ažurira i unapredi postojeću literaturu. Iako su oblasti životne sredine, klimatskih promena i prava energetike u određenoj meri isprepletane, pravo energetike nije definisalo sopstveni pojam i doživelo naučni procvat kao što je to slučaj u druge dve navedene oblasti. Na primer, kasnije ćemo u radu identifikovati na koji način je pravo životne sredine razvilo ključne principe, koji ne samo da su prihvaćeni u međunarodnom, evropskom, nacionalnom i lokalnom pravu, nego i van pravničke profesije, od strane poslovnog sektora i opšte javnosti.

Nastanak prava energetike i diskusija šta ono predstavlja teme su koje se javljaju u vodećim tekstovima o pravu energetike, ali su iste obrađene u ograničenom obimu. Tek nedavno, teoretičari su ponovo otpočeli da detaljnije analiziraju pravo energetike i da ga unapređuju kao akademsku disciplinu.⁴ Trebalo bi zapamtiti da je poslednji vodeći rad na ovu

¹ A Bradbrook, 'Energy Law as an Academic Discipline' (1996) 14(2) *Journal of Energy & Natural Resources Law* 193.

² Na primer, u mnogim slučajevima, praksa u oblasti energetike donosi od 10% do 50% prihoda firme.

³ K Talus, *EU Energy Law and Policy: a Critical Account* OUP 2013).

⁴ Postoje brojni rani tekstovi i radovi u vezi sa ovim, pogledati na primer: (i) MM Roggenkamp i drugi (eds), *Energy Law in Europe* (1st edn, OUP 2001) 7 and (3rd edn, OUP 2016) 8 i o konceptu *EU Energy Law* 188. (ii) RJ Heffron and K Talus, 'The Evolution of Energy Law and Energy Jurisprudence: Insights for Energy Analysts and Researchers' (2016) 19 *Energy Research and Social Science* 1–10; (iii) RJ Heffron and K Talus, 'The Development of Energy Law

temu bio rad Adriana Bradbrook iz 1996. godine pod nazivom 'Pravo energetike kao akademska disciplina'.⁵ U drugim oblastima prava i energetske studijama, ova analiza se redovnije obavlja. Nasuprot tome, pravo energetike je imalo štete od pokušaja nekih teoretičara da ga dodatno podele sa predlozima da se pravni aspekti nafte i gasa (*lex petroli*) odnosno ruda (*lex mineralia*) posebno proučavaju; međutim, nedavno je Daintith u značajnoj meri kritikovao cilj teoretičara koji zagovaraju da se uspostavi poseban deo prava energetike, kao što je *lex petrolea*,⁶ isti slučaj je i sa *lex mineralia*.

Ovaj članak razmatra ono što trenutno predstavlja pravo energetike nakon skoro dvadesetogodišnjeg perioda (21 godinu od Bradbrook-ovog rada)⁷ i takođe unapređuje vodeće principe prava energetike. U suštini, mi se zalažemo za promenu načina trenutnog posmatranja prava energetike; do određene mere trebalo bi precizirati da nije reč o promeni doktrine s obzirom da trenutno ne postoji čvrsti skup principa prava energetike. Mi smatramo da ćemo našim unapređenjem principa prava energetike postaviti novi put za teoriju i praksu prava energetike i time želimo da izmenimo ono što se trenutno smatra pravom energetike kao i da učestvujemo u izazovima i razvoju trenutnih tvrdnji iznetih u postojećoj teoriji. Ovakav pristup je od vitalnog značaja imajući u vidu globalnu tranziciju država ka niskougljeničnim privredama. Nadalje, pravo energetike treba da dosegne van postojeće zajednice prava energetike i da se više fokusira na praktičare i intradisciplinarnu istraživače u oblasti energetike, kao i samu javnost. U ovom kontekstu, pravo energetike je manje uspešno od prava životne sredine čiji su principi (navedeni u Tabeli 1⁸) efikasniji i isti su pronašli svoj put do lokalnog, nacionalnog i međunarodnog nivoa.

Tabela 1 Principi prava životne sredine

-
- Princip visokog nivoa zaštite životne sredine
 - Princip zagađivač plaća
 - Princip prevencije
 - Princip predostrožnosti
 - Princip prioritarnog otklanjanja štete po životnu sredinu na izvoru
-

in the 21st Century: A Paradigm Shift?' (2016) 9(3) Journal of World Energy Law and Business 189; (iv) A Wawryk, 'International Energy Law as an Academic Discipline' in P Babie and P Leadbeter (eds), *Law as Change: Engaging with the Life and Scholarship of Adrian Bradbrook* (University of Adelaide Press 2014) 223.

⁵ Bradbrook (n 1).

⁶ T Daintith, 'Against "*lex petrolea*"' (2017) 10 (1) The Journal of World Energy Law and Business 1.

⁷ Sada je u toku 21. godina, ali je ovaj projekat započeo početkom 2016. Pogledati takođe prvi rad Bradbrooka (n 1).

⁸ Ovi principi su na primer prepoznati u Programu životne sredine Ujedinjenih Nacija (UNEP), *Training Manual on International Environmental Law* (Poglavlje 3) - '11 principa i koncepata u nastajanju' u međunarodnom pravu životne sredine, preuzeti iz Stokholmske Deklaracije iz 1972 i Rio Deklaracije iz 1992 - neki od principa koji su nabrojani u ovom priručniku su opštiji i preklapaju se jedni sa drugima, tako da smo mi predstavili samo 11 nabrojanih principa i uskladili ih sa aktuelnom literaturom. Videti takođe Svetska Komisija o Životnoj Sredini i Razvoju, *Naša Zajednička Budućnost* (1987) i skorija literatura, npr. P. Sandas i drugi, *Principi Međunarodnog Prava Živtne Sredine* (3rd edn, CUP 2012); P Birnie, A Boyle and C Redgwell, *International Law and the Environment* (3rd edn, OUP 2009) 26f; JH Jans and HHB Vedder, *European Environmental Law* (3rd edn, Europa Law Publishing 2008) 35ff and HC Bugge and C Voigt, *Sustainable Development in International and National Law* (Europa Law Publishing 2008). Principi su takođe reflektovani u 'tvrdom' pravu, kao što je Konvencija o Energetskim Promenama i EPSOO Konvencija; Ugovor o funkcionisanju EU; Sudskoj praksi i u nacionalnim zakonodavstvima.

- Princip odgovornosti za prekograničnu štetu
- Princip učešća javnosti
- Princip održivog razvoja
- Princip integracije
- Međugeneracijska i unutargeneracijska jednakost
- Pristup i podela koristi prirodnih resursa

Dodatno, a kao posledica energetske tranzicije, pravo energetike je donekle ostalo zapostavljena disciplina.⁹ Postoje nekoliko pravnih principa koji su karakteristični za oblast energetike, i većina problema u energetici bi trebalo da bude rešena putem primene opštih pravnih principa uspostavljenih u drugim oblastima prava (kao što su ugovorno odnosno imovinsko pravo). Čak i kada postoje posebni propisi u vezi sa energetikom, oni su obično neadekvatni i neprikladni da izvrše uticaj na energetska tranziciju. I dok je usvojeno zakonodavstvo jedno, primenjivo i izvršivo zakonodavstvo je već nešto potpuno drugo.¹⁰ Postoje brojni primeri gde su opšte pravne tekovine, a ne energetska propisi bili odlučujući faktor u donošenju odluka. Jedan primer je i incident Deepwater Horizon u SAD-u 2010. godine, gde je pravno rešenje proizašlo iz ugovornog zakonodavstva koje reguliše naknadu štete, a ne iz principa ili teorija samog prava energetike.¹¹ U kontekstu pristupa solarnoj energiji, gde se vode sporovi u vezi sa zasenčenjem solarnih kolektora zbog zgrada ili vegetacije na susednim parcelama, na sličan način je došlo do upotrebe prava na naknadu štete kako bi došlo do otklanjanja štete za korisnika solarnih panela u slučajevima kao što je *Prah v Maretti*.¹² Krivica za ovakvo stanje leži podjednako na zakonodavstvu i sudovima. Sudovi su neefikasni i pružaju otpor ka razvijanju novih principa a zakonodavci nisu uspeli da preduzmu odgovarajuće mere kako bi podržali energetska tranziciju. U budućnosti bi trebalo barem da postoji određeno upućivanje ka principima odnosno teoriji prava energetike u rešavanju sporova u vezi sa energetikom.¹³

2. OSVRT NA SADRŽINU PRAVA ENERGETIKE

I dok se principi prava energetike unapređuju, postavlja se pitanje šta je pravo energetike. Stručna literatura koja raspravlja o ovome je prilično oskudna, ali u poslednje vreme se pojavilo nekoliko ključnih vodećih tekstova iz 2015. godine i 2016. godine koji su pokrenuli ovo pitanje. O ovim tekstovima i ključnoj literaturi govori se u narednim redovima.

⁹ Ovo je decenijama bio problem: pogledati AJ Bradbrook, 'Energy Law: The Neglected Aspect of Environmental Law' (1993) 19 Melbourne University Law Review 1.

¹⁰ DN Zillman, i drugi, (eds), *Beyond the Carbon Economy: Energy Law in Transition* (OUP 2008) 551 Ch. 24 (Conclusion).

¹¹ Za diskusiju o rezultatu odgovornosti i u vezi sa incidentom Deepwater Horizon, pogledati R Heffron, S Ashley and WJ Nuttall, 'The Global Nuclear Liability Regime Post Fukushima Daiichi' (2016) 90 Progress in Nuclear Energy 1.

¹² (1981) 2 Solar Law Reporter 1013 (Circuit Ct); (1982) 108 Wis 2d 223, 321 NW 2d 182 (Wisconsin Sup Ct). Discussed in (1983) 21 Duquesne L Rev 1159. See also AJ Bradbrook, *Solar Energy and the Law* (Law Book Co 1984).

¹³ Uporediti ovaj konzervativizam i pasivnost sa povremenim vapajem pravosuđa za promenama. Još 1904, CJ Griffith iz Visokog suda Australije postavio je mogućnost uspostavljanja novih službenosti da se olakša pristup sunčevim zracima kako bi se zaštitio pristup suncu: *Commonwealth v Registrar of Titles for Victoria* (1918) 24 CLR 348, 354

Mnogi ključni članci (literatura) iz ove oblasti, počevši od Bradbrookovog članka od pre 20 godina, na neki način postavljaju pitanje - šta je pravo energetike, ali oni nisu uspeli da daju potpuniju definiciju ili predlože teorijski okvir ili unaprede vodeće principe. Kako se ističe u daljoj raspravi, teorija¹⁴ daje svoje mišljenje u ovoj temi, ali se do sada nije došlo do poslednjeg koraka ka unapređenju konačnog pojma prava energetike. Zapravo, isto se može reći i za praksu, koja je možda imala više uspeha u doprinosu razvoja prava energetike i to u oblasti modela ugovora¹⁵, do članaka, razvoja sudske prakse i pravnih pitanja iz svakodnevene prakse. Međutim, do sada, pravo energetike nije imalo koristi od niza principa kao što su to imali pravo životne sredine ili pravo klimatskih promena, koji su se kroz te principe efikasnije povezali ne samo sa pravnom teorijom i praksom, nego i sa samim pravosuđem i zakonodavstvom.¹⁶

Pregled literature

Postoje značajni tekstovi o pravu energetike. O mnogima se razmatra u Odeljku 1 studija o pravu energetike. Međutim, mali broj njih detaljno raspravlja o ovoj temi, od kojih je nekoliko vredno istaći. Razmatranje jedan od vodećih tekstova u ovoj oblasti, *EU pravo energetike*¹⁷ (Roggenkamp i drugi), potvrđuje da smo u pravu. U navedenom tekstu se nalazi deo 'Pravo energetike kao akademska disciplina' u kome se razrađuje definicija prava energetike (prema Bradbrukovoj osnovnoj definiciji) i dodatno njegovih osam 'društvenih razmatranja' i sedam 'pravnih razmatranja'. Istaknuta je multidisciplinarnost prava energetike uz značajnu izjavu sledeće sadržine - „Iako se pravo energetike postepeno razvija kao akademska disciplina u Evropi, ono je i dalje veoma raznoliko u svom pristupu.“ I prvo i drugo izdanje knjige sadrže istu sadržinu u konkretnom slučaju (8 u prvom, 10 u drugom izdanju). Važno je istaći da navedeni tekst sadrži i zapažanje da '...razvoj na nivou Evropske Zajednice može dovesti do zajedničkog pristupa i standardizacije u ovoj oblasti'. Petnaest godina kasnije, treće izdanje navodi isto sa dopunskim osvrtom na evropsko pravo energetike kao razvoj posebne pravne discipline, a ne samo primene opšteg prava EU na energetske sektor, i zaključuje da 'nema sumnje da je došlo do stihijskog razvoja jedne podgrane prava EU' (188). Druga dopunska izjava se odnosi na potrebu razmatranja granica 'evropskog prava energetike' (1234).

U *Pravu energetike i Politici Evropske Unije: Krički Osvrt*, Talus postavlja pitanje 'Postoji li tako nešto kao "evropsko pravo energetike?"' On ne daje sveobuhvatnu definiciju 'prava energetike' ili energetske evropske prava, ali tvrdi da 'Odgovor na ovo pitanje zavisi od specifičnosti određenih problema koje energetska industrija ima u vezi sa pravom EU, nivoom interesovanja - javnog, profesionalnog, akademskog i komercijalnog - za ove probleme, odgovora prava EU na ove probleme i različite, značajne odlike koje omogućavaju fokusiranje

¹⁴ Konkretno, Daintith (n 6) beleži koristi od razvoja konkretne discipline u okviru prava; Videti odeljak 'Osvrt na sadržaj prava energetike' u članku: ibid, Daintith (n 6).

¹⁵ Na primer, modeli ugovora su razvijeni od strane mnogih organizacija, konkretno Udruženja Međunarodnih Naftnih Pregovarača (AIPN), Međunarodne Advokatske Komore, i Organizacije za Ekonomsku Saradnju i Razvoj (OECD).

¹⁶ Na primer, princip zagađivač plaća je odličan primer toga.

¹⁷ MM Roggenkamp i drugi, *Energy Law in Europe* (3rd edn, OUP 2016).

na regulaciju ekonomskih aspekata energetike od strane EU i u EU sa određenim stepenom izdvojenosti od drugih industrija.¹⁸

U ovom kontekstu je važno ukazati na angažovanje drugih pravnih teoretičara u oblasti prava energetike, koje se ne odvija u onoj meri u kojoj bi se pravnici u energetici mogli nadati. Na primer, u *Okfordskom priručniku o pravu energetike*, urednici napominju 'Očigledno je da je po priznanju (gotovo) svih Evropska Unija nastala kao produkt Evropske zajednice za uglj i čelik početkom 1950-ih' i time u suštini priznaju važnost upravljanja energetske resursima. Međutim, knjiga ne sadrži nijedno poglavlje o energetici i, samim tim, ne bavi se jednim delom aktivnosti Evropske Komisije, odnosno zanemaruje jednu od 12 EU komisija.¹⁹

Postoje i druge studije koje u ograničenoj meri određuju značenje prava energetike. Akademija za istraživanje životne sredine Međunarodne unije za očuvanje prirode (IUCN) pripremila je tekst o Zbirci Održivih Energetskih Prava.²⁰ Akademija poziva da se definicija energetske prava proširi, a ne samo da se definiše 'kako proizvesti električnu energiju, iskopati uglj, proizvesti naftu i gas i distribuirati energetske izvore'. Studije bi takođe trebalo da se fokusiraju na energetske efikasnost, upravljanje potražnjom i održivo korišćenje energije. Zaista, Akademija se poziva na discipline pod nazivom 'pravo održive energije' (Predgovor X). Međutim, ona ne uzima u obzir pun energetske životni ciklus i, samim tim, te pristup Akademije predstavlja ograničen osvrt na pravo energetike. Suprotno tome, Bradbrook i Wahnschafft²¹ predlažu smernice o održivoj proizvodnji i potrošnji energije. Oni daju 'pravno neobvezujuću izjavu principa za globalni konsenzus o održivoj proizvodnji i potrošnji energije'. To uključuje fokus na: efikasnost u snabdevanju i potrošnji; cene energije; ublažavanje uticaja na životnu sredinu; informisanje potrošača i edukaciju o životnoj sredini; politike i strategije za sprovođenje i međunarodnu saradnju (196–201). Taj članak je donekle izuzetak od ostatka literature i cilj ovog rada je da zasnuje na temenjima koje su postavili navedeni autori.

Makuch i Pereira su dali drugačiju zbirku o Pravu životne sredine i pravu energetike.²² Međutim, studija se uglavnom odnosi na životnu sredinu i do izvesne mere je dobar primer neuspeha da se pravo životne sredine i pravo energetike razumeju kao posebne discipline. Drugi primer sličnog propusta je McHarg i drugi, gde se, opet, pravo energetike spominje u naslovu, a fokus knjige je ipak stavljen na imovinsko pravo (mada u kontekstu prava energetike), a samo značenje 'prava energetike' nije definisano.²³ Napredniji pristup ima knjiga *Pravo energetike i životna sredina* od Rosemari Lister i Adrian Bradbrook, gde autori objašnjavaju važnost prava životne sredine i životne sredine za energetiku, ali naglašavaju potrebu za energetske pravom, kako na nacionalnom tako i na međunarodnom nivou, da

¹⁸ Talus (n 3).

¹⁹ Predgovor, pogledati: A Arnull and D Chalmers, *The Oxford Handbook of European Union Law* (OUP 2015).

²⁰ RL Ottinger, N Robinson and V Tafur (eds), *Compendium of Sustainable Energy Laws* (CUP 2005).

²¹ AJ Bradbrook and RD Wahnschafft, *The Law of Energy for Sustainable Development* (CUP 2005).

²² KE Makuch and R Pereira, *Environmental and Energy Law* (OUP, Wiley-Blackwell 2012).

²³ A McHarg i drugi, *Property and the Law in Energy and Natural Resources* (OUP 2010).

razvije sopstvene nezavisne ciljeve i principe kako bi se obezbedila održiva energetska budućnost.²⁴

Ovaj rad ima za cilj da se zasnuje na temeljima i pravcima koje je postavila ranija literatura na koje su mnogi naučnici ukazivali u unapređivanju skupa principa prava energetike. U narednom delu ovog rada prikazani su navedeni unapređeni principi, a zatim su u narednom odeljku detaljnije obrađeni.

3. SEDAM PRINCIPA PRAVA ENERGETIKE

Ono što je bio pokretač za vodećim principima prava energetike je radionica (organizovana od strane dva autora ovog rada, kojoj je prisustvovao i jedan od ostalih autora rada), na kojoj smo predstavili i razgovarali o evoluciji prava energetike.²⁵ Evolucija prava energetike je vođena određenim uticajima, a jedan od njih je 'energetska pravda'. Energetska pravda ima svoju konceptualnu osnovu, koja je prepoznata u nekoliko ranijih i više novijih uticajnih studija. Međutim, energetska pravda ima svoje sopstvene principe, što je i podstaklo na razmišljanje o principima prava energetike. Energetska pravda kao koncept i njeni principi imaju interdisciplinarni fokus.²⁶ Pravo energetike mora samostalno razmotriti šta je pravo i šta bi ono trebalo biti, pa je to podstaklo potrebu da se ispita i utvrdi koji su vodeći principi prava energetike i ulogu koju pravo može imati u razvoju koncepta energetske pravde.

Postoje mnogi razlozi da se utvrde vodeći principi jedne discipline. Za one koji izučavaju pravo energetike i klimatske promene, potreba za određivanjem vodećih principa je jasna. To će pomoći u razumevanju stvaranja i razvoja pravne oblasti koja je oblikovana postepeno, kao odgovor na razne geopolitičke okolnosti, kao i povećanju svesti o životnoj sredini i troškovima koji utiču na celo globalno društvo. Pravo životne sredine, kao povezana disciplina, ima jasnu suštinu i vodeće principe koje smo ranije naveli u Tabeli 1.

Tabela 2 Principi prava klimatskih promena

Principi prava o klimatskim promenama

1. Princip zajedničkih, ali različitih odgovornosti
2. Princip predostrožnosti
3. Princip unutar generacijske jednakosti

²⁴ R Lyster and AJ Bradbrook, *Energy Law and the Environment* (CUP 2006).

²⁵ Može se reći da su prvi pokretači ovog projekta oni koji su prisustvovali radionici koja je organizovana od strane R. Heffron and K. Talus pod nazivom 'The Development of the Theory of Energy Law' (Helsinki, Finland, November 2015) i komentarisana od strane Anita Rønne. Dve publikacije su usledile nakon radionice i to su: (i) Heffron i Talus, 'The Evolution of Energy Law' (n 4); (ii) Heffron i Talus, 'The Development of Energy Law' (n 4).

²⁶ RJ Heffron and D McCauley, 'The Concept of Energy Justice across the Disciplines' (2017) 105 Energy Policy 658.

4. Princip međugeneracijske jednakosti
5. Princip o preuzimanju vodeće uloge od strane razvijenih država i zaštita najugroženijih
6. Princip održivog razvoja
7. Princip ekonomičnosti
8. Princip saradnje i prenosa znanja
9. Princip odgovornosti i transparentnosti
10. Princip zajedničke brige za čovečanstvo

Pravo klimatskih promena, povezana poddisciplina u kojoj energetika najviše doprinosi putem emisija gasova sa efektom staklene bašte (i emisijama CO₂), takođe ima svoj osnovni skup principa koji su navedeni iznad u Tabeli 2.²⁷ Ovi principi su pre svega prikazani u Okvirnoj Konvenciji o klimatskim promenama, ali detaljnije razrađeni od strane Udruženja za međunarodno pravo, Odbora za pravna načela koja se odnose na klimatske promene.²⁸ Osnovni cilj uspostavljanja principa je povećana potreba za primenom ljudskih prava u odnosu na određeno pitanje, nazavisno od toga da li se radi o životnoj sredini, klimi ili energetskom sektoru.

Kao što se može razumeti, nekoliko principa klimatskih promena podudaraju se sa navedenim principima prava životne sredine, a takođe i principima koji se odnose na ljudska prava.

Uprkos činjenici da pravo energetike postoji duže nego dva navedena prava, istom nedostaju takvi principi. Da bi se umanjio ovaj propust, predlažemo sedam vodećih principa koji su se razvili u praksi i zakonodavstvu, navedenih u Tabeli 3. i detaljnije pojašnjenih u nastavku rada.

4. POJAŠNJENJE PRINCIPA PRAVA ENERGETIKE

Princip suverenosti nad kopnenim i priobalnim izvorima energije

Princip trajne suverenosti nad prirodnim resursima usko je povezan sa energetske resursima. Rasprava o suverenosti nad prirodnim resursima, posebno naftom, pojavila se nakon kraja kolonijalnog perioda.²⁹ Pre toga, međunarodne naftne kompanije kontrolisale su istraživanje i

²⁷ Ovaj skup principa je iz *The Oxford Handbook of International Climate Change Law*, pogledati: CP Carlarne, KR Grei i RG Tarasofski (izdanja), *The Oxford Handbook of International Climate Change Law* (OUP 2016). A u pogledu principa pogledajte sledeća poglavlja u okviru ovog teksta: Poglavlje 1 - Međunarodni zakon o klimatskim promenama: Mapiranje polja (od strane urednika); Poglavlje 8 - Mere predostrožnosti i klimatske promene (JB Viener); Poglavlje 9 - Principi i nastale norme u međunarodnom pravu: kapital unutar i među generacijama (C Redgvell); Poglavlje 10 - Zajednička briga za čovečanstvo (F Soltau); i Poglavlje 11 - Principi ljudskih prava i klimatske promene (JH Knok). Principi su artikulisani u članu 3 Konvencije o klimatskim promenama i takođe se odražavaju na druge članke i u Kjotskom i Pariškom sporazumu.

²⁸ Rezolucija Konferencije 2/2014: Izjava o Pravnim Principima o Klimatskim Promenama i izveštaj konferencije za Vašingtonsku Konferenciju (2014), Sofija 2012 i Hag 2010 o Pravnim Principima o Klimatskim Promenama

²⁹ Na primer, UNGA Res 1803 (XVII) 1962. proglasila je „[t] pravo naroda i nacija na stalni suverenitet nad njihovim prirodnim bogatstvom i resursima.“ Za tumačenje pogledajte *Texaco Overseas Petroleum Company i California*

produkciju naftnih resursa u mnogim kolonijalnim i postkolonijalnim državama, kao i vladine prihode putem odlučivanja o obimu proizvodnje. Time su postavljene značajne prepreke nacionalnom suverenitetu i bogatstvu koje bi ovi energetske resursi mogli doneti za zemlju.

Tabela 3. Sedam principa prava energetike

Principi prava energetike

1. Princip suvereniteta nad nacionalnim resursima
2. Princip pristupa savremenim energetske uslugama
3. Princip energetske pravde
4. Princip opreznog, racionalnog i održivog korišćenja prirodnih resursa
5. Princip zaštite životne sredine i zdravlja ljudi i borbe protiv klimatskih promena
6. Princip energetske sigurnosti i pouzdanosti
7. Princip fleksibilnosti

U periodu nakon Drugog svetskog rata, koji je obeležen rastućim nacionalizmom u postkolonijalnom svetu, mnoge bivše kolonijalne države su počele da zahtevaju promene. U isto vreme počelo je i da raste vladino uplitanje u energetiku putem njene regulacije. To doba obeleženo je stvaranjem Organizacije zemalja izvoznica nafte (OPEC) i nekoliko važnih rezolucija Ujedinjenih Nacija (UN) o trajnom suverenitetu nad prirodnim resursima. Rezolucijom Generalne skupštine UN iz 1962. godine priznato je 'neotuđivo pravo svih država da slobodno raspoložu svojim prirodnim bogatstvom i resursima u skladu sa svojim nacionalnim interesima'³⁰, a potom je usledila Rezolucija 3281 (XXIX) Generalne skupštine UN iz 1974. koja je predvidela:

Potpuni stalni suverenitet svake države nad njenim prirodnim resursima i svim ekonomskim aktivnostima. U cilju zaštite tih resursa, svaka država ima pravo da izvršava efektivnu kontrolu nad njima i njihovom eksploatacijom na način koji odgovara potrebama te zemlje, uključujući pravo nacionalizacije ili prenosa vlasništva na svoje državljane, koja prava odražavaju potpuni trajni suverenitet države. Nijedna država ne može biti izložena ekonomskoj, političkoj ili bilo kojoj drugoj vrsti prisile, kako bi bila sprečena da slobodno i potpuno vrši ovo neotuđivo pravo.

Slično tome, princip nacionalnog suvereniteta dogovoren je kao poseban princip u Deklaracijama iz Stokholma i Rija iz 1972. i 1992. godine.³¹ Danas je međunarodnim pravom

Asiatic Oil Company protiv Vlade Libijske Arapske Republike presudu. Presuda o meritumu (19. januara 1977), dostupna u 53 *ILR* (1979) 389, *Clunet* (1977) 350. O preliminarnoj presudi od 27. novembra 1975, pogledajte 53 *ILR* (1979) 389.

³⁰ *ibid.*

³¹ Deklaracija Konferencije UN o čovekovoј sredini iz 1972. i Deklaracija Konferencije UN o životnoj sredini i razvoju 1992, Princip 21.

priznat trajni nacionalni suverenitet nad resursima i sprovođenje istog je utvrđeno nacionalnim ustavima.³²

Bliska veza između suvereniteta i energetike nije značajna samo za države koje proizvode energiju odnosno ugljovodonike. Snabdevanje energijom je takođe suvereno pitanje u mnogim državama uvoznicama i potrošačima energije. Organizacija i podela nadležnosti unutar prava energetike i politike unutar Evropske Unije (EU) je primer toga. 'Izuzetak suvereniteta' prema članu 194(2) Ugovora o funkcionisanju EU (TFEU) predviđa da 'mere [energetske politike EU] neće uticati na pravo države članice da utvrdi uslove za korišćenje svojih energetske resursa, izbor između različitih izvora energije i opštu strukturu snabdevanja energijom [...]'. Svrha postojanja ovakve odredbe je odluka država članica da navedena pitanja jesu i treba da ostanu u domenu nacionalnog suvereniteta.³³ Isto je takođe direktno predviđeno u preambuli i članu 2 Direktive 94/22/EC o uslovima za davanje i korišćenje dozvola za istraživanje i proizvodnju ugljovodonika.

Princip pristupa savremenim energetske uslugama

Poslednjih decenija je sa zakašnjenjem prepoznato da je neophodno da savremene energetske usluge budu dostupne široj zajednici, a sve u cilju uspostavljanja održivog razvoja u zemljama u razvoju. Važnost ovog pitanja prvi put je prepoznata 1986. godine u Izveštaju Svetske komisije za životnu sredinu i razvoj (Brundtlandski izveštaj).³⁴ Pitanje se našlo u fokusu 2000. godine u zajedničkom izveštaju: *Svetska energetska procena: Energetika i izazov održivosti*, koji su pripremili UN-ov Razvojni Program (UNDP), UN-ovo Odeljenje za Ekonomska i Socijalna pitanja (UN DESA) i Svetski Energetski Savet. Izveštaj je pozvao na globalnu akciju kojom bi se obezbedio pristup energetske uslugama za sve i naglasio snažnu vezu između energetike i siromaštva. Izveštaj za 2000. godinu je unapređen i ažuriran dodatnim Izveštajem za 2004. godinu koji je pripremio UNDP.³⁵

'Energetske usluge' su potrebne društvu, a ne samo 'energija', jer sama energija nema opipljivu vrednost, već se pre radi o savremenim energetske uslugama koje donose promene životnog stila. Energetske usluge zajednički su rezultat delovanja primarnih izvora energije, energetske tehnologije, ljudskog rada, materijala i infrastrukture.³⁶ Tradicionalne energetske usluge su pružane jednostavno, putem vatre, sagorevanjem biomase u formi drvne građe ili otpadaka za kuvanje i grejanje i korišćenjem životinja za prevoz. Savremene energetske usluge, nasuprot tome, omogućavaju osvetljenje, hlađenje, zamrzavanje, kuvanje bez potrebe sagorevanja otpadaka i transport.

³² O energetske kontekstu i suverenitetu u delatnosti istraživanja i proizvodnje nafte i gasa, pogledati E. Smith i drugi, *International Petroleum Transactions* (Rocky Mountain Mineral Law Foundation 2010) ili E. Pereira i K. Talus, *Upstream Law and Regulation: A Global Guide* (Globe Law and Business 2017).

³³ U kontekstu EU, pogledati A. Johnston i G. Block, *EU Energy Law* (OUP 2012) ili Talus (n 3).

³⁴ *Our Common Future*, UN dokument A/42/427 (1987) 8.

³⁵ UN Razvojni Program, *World Energy Assessment: Overview 2004 Update* (2004).

³⁶ Pogledati n 25.

Sve veće prepoznavanje važnosti pristupa energetske usluga može se videti iz poređenja između Milenijskih razvojnih ciljeva Generalne skupštine UN (MDGs), proglašene Milenijskom deklaracijom iz 2000. godine,³⁷ i Ciljeva održivog razvoja (SDGs), također proglašene od strane Generalne Skupštine u publikaciji *Transformacija našeg sveta: Agenda 2030 za održivi razvoj*.³⁸ U prvom slučaju, energija se ne spominje kao jedan od razvojnih ciljeva. Suprotno tome, cilj 7 SDG-a izričito je posvećen energiji: 'Obezbeđenje pristupa pristupačnoj, pouzdanoj, održivoj i modernoj energiji za sve.' Svaki od SDG-sa sadrži niz ciljeva. Cilj 7.1 kaže: 'Do 2030. godine je potrebno obezbediti univerzalni pristup pristupačnim, pouzdanim i modernim energetske usluga.'

Značaj ove problematike vidljiv je iz činjenice da se prema poslednjem međunarodnom izveštaju o tom pitanju, Izveštaju o realizaciji SDGs za 2016. godinu, još uvek 40% ljudi koji žive u zemljama u razvoju i dalje oslanjaju na zagađujuća i nezdrava goriva za kuvanje odnosno snabdevanje gasom. Većina ovih ljudi živi u Africi i južnoj Aziji. Trenutno je više od 65% stanovništva podsaharske Afrike bez pristupa električnoj energiji.³⁹

U ovom trenutku aktuelna je pravna rasprava o četiri povezana pitanja:

- Da li pravo na pristup energetske usluga prepoznato kao jedno od ljudskih prava?
- Ako nije, koje druge strategije međunarodnog prava postoje za omogućavanje univerzalnog pristupa energetske usluga?
- Kakvu ulogu može domaće pravo da ima u osnaživanju i/ili garantovanju univerzalnog pristupa energetske usluga?
- Da li postoji uloga pravosuđa u ovom kontekstu?⁴⁰

Princip energetske pravde

Energetska pravda je moralni, filozofski i etički pokret u povelju koji se razvio krajem 20. i početkom 21. veka. Definisana je kao:

[Uspostavljanje] globalnog energetske sistema koji pravično vrši distribuciju kako koristi tako i troškova energetske usluga, i koji doprinosi reprezentativnijem i nepristrasnijem odlučivanju o energetici.⁴¹

³⁷ GA Res 55/2, UN Doc A/Res 55/2 (2000).

³⁸ A/Res/70/1 (2015).

³⁹ Pogledati: UN 2017. Cilj 7: Osigurati pristup pristupačnoj, pouzdanoj, održivoj i modernoj energiji za sve <<http://unstats.un.org/sdgs/report/2016/goal-07/>> pristup 30 September 2017.

⁴⁰ O ovim pitanjima postoje brojna akademska pisanja: vidi, npr. S Bruce, 'International Law and Renewable Energy: Facilitating Sustainable Energy for All' (2013) 14 Melbourne Journal of International Law 1; T Kaime i R Glicksman, 'An International Legal Framework for SE4All: Human Rights and Sustainable Development Law Imperatives' (2015) 38 Fordham International Law Journal 1405; M Clemson, 'Human Rights and the Environment: Access to Energy' (2012) 16 New Zealand Journal of Environmental Law 39; A Bradbrook and J Gardam, 'Placing the Access to Energy Services Within a Human Rights Framework' (2006) 28 Human Rights Quarterly 389.

⁴¹ BK Sovacool i drugi, 'Energy Decisions Reframed as Justice and Ethical Concerns' (2016) 1 Nature Energy 1 <www.nature.com/natureenergy>.

Ova komponenta socijalne pravde izlazi van tradicionalnih briga vlade i industrije u vezi sa energetsom sigurnošću, ekonomskim razvojem i tehnologijom, i zalaže se za moralni princip u odlučivanju. Ovaj princip je važan kako za međunarodna pitanja (poput prava ljudi u zemljama u razvoju da izbegnu zamku siromaštva primenom univerzalnog pristupa energetske usluge i izbegavanju štete po životnu sredinu nastalu eksploatacijom multinacionalnih energetske korporacije ili odlaganjem nuklearnog otpada koji se isporučuje od razvijenih nacija) tako i za nacionalna pitanja (poput obezbeđenja pristupa snabdevanja energijom za siromašne ili zabrane prinudnog iseljavanja domova i sela radi sprovođenja novih projekata izgradnje velikih hidroelektrana).

Pokret za energetske pravde nastao je iz i ima istu filozofsku pozadinu kao i opšta pitanja ekološke pravde i atmosfere i klimatske pravde. Postojeća literatura deli energetske pravde na tri osnovne teme: distributivna pravda, proceduralna pravda i pravda prepoznavanja.⁴²

Distributivna pravda nastoji da obezbedi da ugroženi i siromašni građani najviše ne trpe zbog energetske projekata i da se prigovori na nove energetske projekte temeljno sagledaju od strane vlada i pravosuđa bez suvišnog pritiska investitora. Ranije je postojala tendencija da se negira distributivna pravda u vezi sa odlukama vlade koje se odnose, na primer, na lokacije vetrogeneratora, projekte elektrana na uglj i nuklearnih elektrana. Smatra se da svi segmenti društva treba da imaju jednake koristi i štete od takvog odlučivanja.

Proceduralna pravda uključuje jednaku mogućnost svih društvenih grupa da učestvuju u procesima donošenja odluka predloženog energetske razvoja. Iako ova zaštita već postoji u međunarodnom pravu o životnoj sredini u Arhuškoj konvenciji iz 1998. godine⁴³, njena primena u pojedinačnim slučajevima često može biti ugrožena. Tako se odluke mogu donositi bez potpunog prezentovanja svih relevantnih pitanja zainteresovanim stranama, a pristrasnost i politički pritisak moćnih interesa mogu vršiti nepravični uticaj prilikom procene predloženog razvoja energetike. Nejednaka raspodela subvencija različitim izvorima energije takođe može dovesti do neprimerenog odlučivanja.

Pravda prepoznavanja podrazumeva uzimanje u obzir mišljenja i perspektiva različitih zajednica oko pitanja kao što su pol, rasa i kulturna pozadina, kao i obezbeđivanje da određene grupe i mesta ne ostanu obezvređena ili neuvažena. Savremene ilustracije ovog problema uključuju nepoštovanje lokalnih grupa koji su protiv izgradnje vetroparkova od strane zainteresovanih za ulaganje u obnovljive izvore energije kao i omalovažavanje, ignorisanje i obezvređivanje protivnika nuklearnih elektrana. Pravda prepoznavanja nastoji da osigura ravnopravne uslove za sve učesnike odlučivanja o energetske razvoju.⁴⁴

⁴² Ova pitanja su detaljno razmotrena u D McCauley i drugi, 'Advancing Energy Justice: The Triumvirate of Tenets' (2013) 3 International Energy Law Review 107.

⁴³ 2161 UNTS 447 (stupio na snagu 31 October 2001).

⁴⁴ Za novije analize pokreta energetske pravde, pogledati tekstove L Guruswamy, *Global Energy Justice: Law and Poverty* (West 2016) and 'The Contours of Energy Justice' in Shawkat Alam and others (eds), *International Law and The Global South* (CUP 2015) 529ff.

Princip opreznog, racionalnog i održivog korišćenja prirodnih resursa

Održivo korišćenje prirodnih resursa je termin koji se našao u više konvencija direktno⁴⁵ ili putem korišćenja alternativnih izraza poput 'očuvanje'⁴⁶, 'održivo upravljanje'⁴⁷, 'optimalna, efikasna i racionalna upotreba' ili 'smanjenje i uklanjanje neodrživih obrazaca proizvodnje i potrošnje', kako je navedeno u Rio Deklaraciji o životnoj sredini i razvoju (1992), princip 8.⁴⁸ Međutim, već je Stokholmska deklaracija (1972)⁴⁹ uzela u obzir princip (br. 5) da se neobnovljivi izvori države moraju koristiti na način da se zaštite od opasnosti budućeg iscrpljivanja i da se obezbedi da čitavo čovečanstvo učestvuje u podeli koristi takve upotrebe.

Princip održive upotrebe je sadržan i u cilju koji se nalazi u članu 2. Okvirne Konvencije Ujedinjenih Nacija o klimatskim promenama (UNFCCC), koji kaže da je potrebno 'omogućiti eko sistemima da se prirodno prilagode klimatskim promenama, da se osigura da proizvodnja hrane nije ugrožena i da se omogući da se ekonomski razvoj nastavi na održiv način' zatim član 3.4 navodi 'da treba promovisati održivi razvoj ... zaštititi klimatski sistem od promena izazvanih od strane čoveka' te se još direktnije pod odeljkom obaveze svih strana u članu 4.1 (d) navodi da je potrebno da se 'promoviše održivo upravljanje, promoviše i saraduje u očuvanju i unapređenju, prema potrebi, slivova i rezervoara..., uključujući biomasu, šume i okeane, kao i druge kopnene, obalne i morske ekosisteme'. Da bi se smanjile štetne atmosferske emisije, održiva upotreba energije dolazi u prvi plan, podrazumevajući unapređenje energetske efikasnosti, očuvanje energije i korišćenje obnovljivih izvora energije, što je takođe pomenuto i u Kjoto protokolu (1997), član 2. Takođe, Sporazum iz Pariza (2015) prepoznaje potrebu da se promoviše univerzalni pristup održive energije u zemljama u razvoju, kao i korišćenje obnovljivih izvora energije.

Sedamnaest ciljeva održivog razvoja koje je Generalna skupština UN usvojila 2015,⁵⁰ proširili su opseg milenijumskih razvojnih ciljeva od 2000⁵¹, tako da između ostalih pitanja, isti

⁴⁵ Konvencija o biološkoj raznolikosti iz 1992, član 2 uključuje eksplicitnu definiciju „održive upotrebe“ kao „upotrebe... na način i brzinom koja ne vodi dugoročnom opadanju biološke raznolikosti“. Ostali primeri su Konvencija o pravu o neplovnoj upotrebi međunarodnih vodotokova iz 1997, član 5 koristi „optimalnu i održivu upotrebu“. Konvencija o saradnji u zaštiti i održivoj upotrebi reke Dunav 1994. uključuje termin u naslovu i tekstu, ali se istovremeno odnosi na „očuvanje“, racionalnu upotrebu i održivo upravljanje, preambulu, čl. 2, 5 i 6. Isto tako, UN-ov Sporazum o ribljim zalihama iz 1995. godine koristi i „održivu upotrebu“, „očuvanje“ i „dugoročnu održivost“; Međunarodni sporazum o tropskom drvetu iz 1992, član 1 (e) i (l), „održiva upotreba“ i „upravljanje“ i „očuvanje“, a Konvencija o borbi protiv dezertifikacije i Nacrt iz 1994. odnosi se na „održivu upotrebu“, „održivo upravljanje“, „očuvanje“ i „efikasna upotreba“, prim. umetnosti 2, 3, 10 (4), 11, 17 i 19.

⁴⁶ Svetska povelja o prirodi 1982, princip 3; UNCLOS 1982, Preambula i čl. 61 (živi resursi); i UNFCCC 1992, član 4 (d).

⁴⁷ UNFCCC, ibid.

⁴⁸ Rio Deklaracija o Životnoj Sredini i Razvoju iz 1992. godine, usvojena 14. juna 1992. Vidi takođe Međunarodno udruženje prava, *ILA New Delhi Declaration of Principles of International Law Relating to Sustainable Development* (2. april 2002), koja kao svoj prvi princip navodi da su države pod obavezom upravljanja prirodnim resursima, uključujući prirodne resurse na njihovoj teritoriji ili jurisdikciji, na racionalan, održiv i siguran način ... i očuvanje i održivo korišćenje prirodnih resursa". Štaviše, „države moraju da uzmu u obzir potrebe budućih generacija u određivanju stope korišćenja prirodnih resursa“ i imaju „dužnost da izbegavaju rasipno korišćenje prirodnih resursa..“.

⁴⁹ Deklaracija konferencije UN-a o ljudskom okruženju usvojena u Stokholmu 16. juna 1972.

⁵⁰ UN Res A / 70/1, *Transforming Our World: The 2030 Agenda for Sustainable Development*, usvojena 21 oktobra 2015.

direktno obuhvataju energiju i upotrebu prirodnih resursa. Cilj koji treba postići je *Pristupačna i Čista Energija* (br. 7). Ostali dodatni ciljevi kao što su *Održivi Gradovi i Zajednice* (br. 11), *Odgovorna Potrošnja i Proizvodnja* (br. 12) i *Klimatske Akcije* (br. 13) takođe imaju direktnu vezu sa, i relevantnost za, održivo korišćenje prirodnih resursa.

Održivo korišćenje prirodnih resursa takođe je predviđeno na nivou EU. Zahtevi za zaštitu životne sredine stoga moraju biti integrisani u definisanje i sprovođenje politika i aktivnosti Unije, posebno u cilju promovisanja održivog razvoja (TFEU, član 11). Dodatno, politika Unije o životnoj sredini će doprineti težnji ka očuvanju, zaštiti i poboljšanju između ostalog obazrivog i racionalnog korišćenja prirodnih resursa i borbe protiv klimatskih promena. Cilj energetske politike Unije trebalo bi da bude promovisanje energetske efikasnosti i uštede energije i razvoj novih i obnovljivih oblika energije, pogledati član 194 TFEU. Široki spektar direktiva je tokom godina implementirao ove političke ciljeve u obavezujuće ciljeve država članica Evropske Unije u vezi sa otpadom, vodom, obnovljivim izvorima energije i energetskom efikasnošću.

Primeri preuzimanja EU politike mogu se naći u Šestom akcionom programu zaštite životne sredine⁵², gde se održiva upotreba i upravljanje resursima navodi kao jedno od prioritetnih područja i poziva se na pripremu 'tematske strategije o održivoj upotrebi i upravljanju resursima. ..' i u praktičnom smislu smanjuje se uticaj životne sredine na upotrebu resursa.⁵³ Prirodni resursi su definisani kao resursi koji obuhvataju sve sirovine, uključujući biomasu, vodu, vetar, geotermalnu, plimnu i solarnu energiju. Naglašena je potreba da se pri rešavanju problema neodržive upotrebe prirodnih resursa vodi računa o životnom ciklusu i globalnoj perspektivi. Održiva upotreba prirodnih resursa takođe je prepoznata kao kritična za dalji ekonomski razvoj i postala je glavna tačka u okviru jedne od sedam vodećih inicijativa u okviru 'Strategije Evropa 2020'.⁵⁴ Ova strategija ima cilj da podrži promenu pravca ka efikasnoj i niskougljeničnoj ekonomiji i da odvoji pitanje ekonomskog rasta od pitanja upotrebe resursa i energije. Naglašava se kako će efikasnost resursa sprečiti degradaciju životne sredine, gubitak biološke raznolikosti i neodrživo korišćenje resursa.⁵⁵

Kao i EU, neke države su usvojile ustavne odredbe ili akte kojima se nalaže održivo korišćenje prirodnog okruženja i prirodnih resursa.

Nadalje, svi navedeni međunarodni sporazumi i rezolucije prepoznaju ograničenja pri korišćenju kopna, vode i okeana i prirodnih resursa ukoliko bi se njima mogla izbeći nepovratna šteta. Moglo bi se sporiti oko toga da međunarodno pravo danas nameće državama obavezu održivog korišćenja prirodnih resursa zasnovanu na običajnom pravu, ali je nesumnjivo da je održiva upotreba prirodnih resursa prihvaćena kao globalni cilj i da na međunarodnom nivou

⁵¹ UN Res A/55/2, *United Nations Millennium Declaration*, usvojena 18 septembra 2000.

⁵² Odluka br. 1600/2002/EC Evropskog parlamenta i Saveta (22. jul 2002) SL L242 / 1.

⁵³ Pogledati Tematska strategija o održivoj upotrebi prirodnih resursa, COM (2005) 670.

⁵⁴ COM (2010) 2020.

⁵⁵ Vidi Izveštaj 'On the Progress of the Thematic Strategy on the Sustainable Use of Natural Resources' (SEC 2011) 1068 od 20 septembra 2011, 8 i 'A Resource-Efficient Europe', COM (2011) 21 i 'Roadmap for a Resource-Efficient Europe', COM (2011) 571.

ima rastuću prepoznatljivost u pravu međunarodnih ugovora. Što se tiče zajedničkih resursa, uspostavljena je jasna praksa kojom se podržava postojanje opšte obaveze obezbeđenja, očuvanja i održivog korišćenja otvorenog mora, dubokog morskog dna, Antarktika i Meseca⁵⁶ te da su ti resursi zajedničko nasleđe čovečanstva.

Princip zaštite životne sredine, zdravlja ljudi i borbe protiv klimatskih promena

Energija i životna sredina su fizički povezani u ciklusu prirodnog goriva. U procesu od istraživanja i eksploatacije kroz preradu i transport, do distribucije, potrošnje i odlaganja prirodnih resursa koji se koriste za proizvodnju energije, posledice po životnu sredinu su neizbežne. Posledično, pravo energetike i energetska politika i pravo i politika zaštite životne sredine ne mogu se tretirati kao zasebna područja regulative. Šta više, fenomen klimatskih promena pogoršava ekološke probleme koji prate energetska sistem - energetska sektor najviše doprinosi emisijama CO₂. Ovi ekološki problemi uključuju i degradaciju prirodnih sredina kao i nastanak rizika i smrtnih ishoda među ljudima.

Neizbežno se javljaju i međuticaj⁵⁷ između energije i životne sredine koji moraju biti uočeni; i što je još važnije, prevaziđeni. Istorijski, energetika je tradicionalno bila orijentisana na ekonomski rast. Jeftina, lako dostupna i pouzdana energija bila je i ostaje osnovni doprinos svakoj sofisticiranoj ekonomiji.⁵⁸ Pored pristupačne energije, danas su energija i nacionalna sigurnost, kao i zaštita životne sredine, centralni parametri svake savremene energetske politike. Sve forme energije imaju svoje negativne uticaje - na životnu sredinu, zdravlje ljudi, energetska sigurnost i ekonomiju. Bitno je da se uvek analizira uticaji svakog izvora energije u njegovom punom životnom ciklusu. Međutim, u međusobnom poređenju izvora energije ističe se jedna stvar: fosilna goriva imaju jasnije, mnogobrojnije, teže i trajnije rizike od većine alternativnih goriva. Štaviše, prevazilaženje ekonomije ugljovodonika nije samo ekološki problem, već i potreba za opstankom čovečanstva.

Dve značajne posledice proizilaze iz povezivanja energije i životne sredine. Prvo, može doći do stvaranja politike čiste moći. Tradicionalne energetske politike koje su se oslanjale na jeftina i lako dostupna fosilna goriva više nisu u skladu sa zahtevima koje postavlja sistem. Shodno tome, obnovljivi resursi, resursi sa niskim udelom ugljenika i energetska efikasnost postaju sve važniji deo energetske miksa. Drugo, i što je još važnije, savremena i buduća energetska politika dramatično je pogođena i povezana sa klimatskim promenama. Dok se može lako tvrditi da je čista energetska budućnost korisna sama po sebi; čista budućnost je takođe korisno usklađena i dopunjena sa izazovima klimatskih promena.

⁵⁶ Vidi takođe Birnie, Boyle i Redgwell (n 8) 199ff. A Boyle and D Freestone (eds), *National Law and Sustainable Development* (OUP 1999) 9, 29. Delhijska deklaracija, ILA predviđa dužnost država da osiguraju održivu upotrebu prirodnih resursa, pogledati MC Cordonier Segger 'Sustainable Development in International Law' in *Sustainable Development in International and National Law* by Bugge and Voigt (n 8), 187.

⁵⁷ A Okun, *Equality and Efficiency: The Big Trade-Off* (Brookings Institution Press 1975).

⁵⁸ JP Tomain, *Ending Dirty Energy Policy: Prelude to Climate Change* (CUP 2011) chs 3 i 4.

Klimatske promene imaju strukturne karakteristike koje čine da se klimatske promene posmatraju kao značajan problem⁵⁹ koji sada zahteva novi oblik regulacije, i to onaj koji povezuje pravo energetike i energetska politiku sa pravom i politikom zaštite životne sredine. Regulatori se više ne mogu osloniti na svoju sposobnost primene *ex post* propisa koji uočavaju i rešavaju problem, poput izlivanja nafte ili čak kvarova nuklearnih elektrane koji su se dešavali u prošlosti. Umesto toga, dalekovidni *ex-ante* propisi su neophodni da bi se smanjila emisija ugljenika u nastojanju da se spreče dalje klimatske štete.⁶⁰

Energetski regulatori moraju shvatiti da budućnost energetike odnosno životne sredine predstavlja složen problem koji je multidisciplinarni, međugeneracijski, multijurisdikcionalni i prožet naučnim, tehnološkim, ekonomskim i socijalnim nesigurnostima. Uz to, klimatske promene predstavljaju nedovoljno koordinisan problem sa sopstvenim izazovima, kakvi su sledeći izazovi: 'protok vremena' za iznalaženje rešenja; nijedan centralni organ ne može da reši problem; i ukoliko se sada ne budemo bavili problemom, troškovi rešavanja problema će se u budućnosti samo povećavati.⁶¹ Ipak, danas se moramo pozabaviti budućnošću, jer čekanje će biti skupo. Ključno za rešavanje problema klimatskih promena je prepoznavanje odnosa između energije i životne sredine i štetnih ljudskih posledica koje proizilaze iz zanemarivanja ove povezanosti.⁶²

Princip energetske sigurnosti i pouzdanosti

Energetska sigurnost je srž svakog modernog sistema energetske politike i ogleda se u velikom broju nacionalnih zakona i propisa o energetici. Važnost energetske sigurnosti povezana je sa opštim značajem energije za društvo.⁶³ Koncept se odnosi na dva različita, ali međusobno povezana cilja energetske politike. Odnosi se na sigurnost snabdevanja, pod čim se obično podrazumeva stalna dostupnost energije uz razumne troškove. Većina modernih energetske politike ovoj definiciji dodaje i socijalne odnosno ekološke troškove.⁶⁴ Ona se takođe odnosi na sigurnost potražnje, pod čim se podrazumeva stalna potražnja za energentima proizvedenim unutar predmetne države. Tradicionalno se ova sigurnost odnosi na ugljovodonike, ali takođe uključuje energiju iz obnovljivih izvora energije kao što je hidroenergija.

⁵⁹ K Levin i drugi, *Overcoming The Tragedy of Super Wicked: Straining Our Future Selves to Ameliorate Global Climate Change* (2012) 45 *Policy Science* 123; RJ Lazarus, 'Super Wicked Problems and Climate Change: Restraining the Present to Liberate the Future' (2009) 94 *Cornell Law Review* 1153.

⁶⁰ SA Shapiro and JP Tomain, *Achieving Democracy: The Future of Progressive Regulation* (2014) poglavlje 8.

⁶¹ Energy Innovation Policy and Technology LLC, *The Costs of Delay: Waiting Until 2020 Could Coast Nearly \$400 Billion* (2015).

⁶² *Encyclical Letter of the Supreme Pontieff Francis, on Care for Our Common Home: Laudato Si* (2015) 70–91.

⁶³ Naglašeno, npr. u sudskoj praksi Evropskog Suda Pravde. Vidi predmet 72/83 *Campus Oil v Minister for Industry* [1984] ECR 2727.

⁶⁴ Za pojmove sigurnosti snabdevanja, vidi K Talus, 'Security of Supply – An Increasingly Political Notion', in B Delvaux, M Hunt and K Talus (eds), *EU Energy Law And Policy Issues* (Euroconfidential 2008).

Dok energetska sigurnost predstavlja univerzalan cilj energetske politike, praktična primena na nivou nacionalnih propisa i politika zavisi od specifičnih karakteristika svake države.⁶⁵

Za državu ili region koji uvozi energente, sigurnost snabdevanja se, između ostalog odnosi i na sigurnost uvoza. Ova sigurnost se obezbeđuje diverzifikacijom uvoza, kako u pogledu izvora snabdevanja, tako i u pogledu transportnih ruta, dovoljnim ulaganjem u uvoznu infrastrukturu, obaveznim skladištenjem i tako dalje. Ista se takođe odnosi i na zadovoljavanje interesa za alternativne izvore energije, uključujući nekonvencionalne izvore nafte i gasa, kao i obnovljive izvore energije.

Za državu koja proizvodi energiju cilj sigurnosti snabdevanja može se obezbediti kroz veoma različite mere. U slučajevima kada se nacionalna potražnja može, bar delimično, zadovoljiti nacionalnim snabdevanjem, politika bezbednosti snabdevanja ne temelji se uvek na obezbeđivanju dovoljnog uvoza, već na sprečavanju izvoza. To se može postići nacionalnim politikama obaveznih rezervi nafte.⁶⁶

Princip fleksibilnosti

Energetski sektor ekonomije se može posmatrati kroz dva dela - transport i električnu energiju, iako fosilna goriva dominiraju u oba sistema. Međutim, ključna razlika između ova dva sistema je što svaki od njih ima svoje posebne fizičke karakteristike. Na primer, goriva za transport mogu se lako identifikovati i skladištiti. Električna energija se najbolje moguće upotrebljava i skladišti samo u kratkom vremenskom periodu. Još važnije, elektroenergetski sistem mora biti izbalansiran u svakom trenutku i lako dostupan.

Sa druge strane, bez obzira na iznete razlike energija za oba sektora mora biti pouzdano dostupna. Pored toga, oba sistema moraju biti fleksibilna. Pošto se goriva za transport lako skladište i distribuiraju, transportni sistem je relativno fleksibilan. To nije slučaj sa elektroenergetskim sistemom. Zapravo je fleksibilnost sada postala glavna briga za sektor električne energije kao rezultat niza vremenskih događaja koji su prekinuli isporuku električne energije uz velike ekonomske troškove. Shodno tome, energetska budućnost mora posvetiti veliku pažnju konceptu fleksibilnosti.

U SAD-u je Nacionalna akademija nauka definisala fleksibilnost kao 'sposobnost pripreme plana za, skladištenje, oporavak od i uspešnije prilagođavanje nepovoljnim događajima'.⁶⁷ Super Oluja Sendi, uragan Katrina, pa čak i grana drveta na žici su dovele do prekida isporuku električne energije doprinevši ranjivosti električnog sistema.⁶⁸ Na primer, procenjuje se da će prekid napajanja istočne obale USA koji se desio 2003. godine koštati

⁶⁵ Razni elementi energetske sigurnosti razmatrani su u B. Sovacool (ed), *Handbook of Energy Security* (Routledge 2011).

⁶⁶ K.Talus i E. Pereira, 'National Petroleum Supply Reservations: Background and Comparison' (2014) 7(6) *Journal of World Energy Law and Business* 527.

⁶⁷ The National Academies Committee on the Increasing Resilience to Hazards and Disasters, *Disaster Resilience: A National Imperative* (2012).

⁶⁸ G Blake, *The Grid: The Fraying Wires between Americans and Our Energy Future* (2016).

između 4 i 10 milijardi dolara.⁶⁹ Ovakve vremenske neprilike su sve učestalije i pripisuje im se doprinos globalnom zagrevanju čime se pojačava potreba za budućom energetsom politikom koja je upoznata sa problemom klimatskih promena i ume da odgovori na njega.

Pored klimatskih promena, zabrinutost zbog fleksibilnosti takođe uključuje i pretnje po sajber bezbednost. Američko Ministarstvo energetike, na primer, priznaje da se elektroenergetski sistem suočava sa neposrednom opasnošću od sajber napada koji su zapravo sve učestaliji i sofisticiraniji⁷⁰.

U slučaju katastrofalne vremenske nepogode ili sajber napada, operatori elektroenergetskog sistema moraju preduzeti mere fleksibilnosti iz nekoliko razloga, uključujući: sprečavanje ili umanjeње štete kako bi se izbegle ili smanjile štetne posledice; korišćenje alternativa koje će omogućiti sistemu da nastavi s radom tokom takvog napada; i promovisanje brzog povratka u normalne operativne tokove nakon poremećaja. Ukratko, mere fleksibilnosti omogućavaju uticaj kako na pouzdanost sistema, tako i sposobnost sistema da se brže oporavi.

Kako se naši energetske sistemi transformišu, veća pažnja mora biti posvećena pretnjama i rizicima koji proizilaze iz klimatskih promena i drugih poremećaja. Kao što je opisano ovde, i transportni i elektroenergetski sistem se udaljavaju od svoje tradicionalne zavisnosti od fosilnih goriva i kreću se ka većoj zavisnosti od obnovljivih izvora i energetske efikasnosti. Pored toga, proizvodnja, transport i potrošnja energije se udaljava od tradicionalne zavisnosti od velikih centralizovanih proizvođača i distributera energije i približava se distributivnim energetske resursima koji su manjeg obima i bliži potrošačima. Ovaj prelaz ka decentralizaciji ima dvostruki uticaj. S jedne strane, konkurencija u energetske sektoru je povećana zbog novih učesnika. S druge strane, kako energija postaje više distribuirana i dostupna u manjim količinama, fleksibilnosti se može poboljšati jer posledice poremećaja mogu biti smanjene.

Zaključak

Još od vremena Svetog Tome Akvinskog i njegove Rasprave o pravu, teoretičari pokušavaju da uspostave vodeća načela prava.⁷¹ Cilj ovog članka bio je pokušaj nečeg sličnog, ali za pravo energetike. Zaista, jedna druga Rasprava Žan Žak Rusoa o *obrazovanju Emili ili o obrazovanju* - imala je za cilj da reformiše naše mišljenje o obrazovanju. To je ujedno i cilj naših „Razmatranja o pravu energetike“ da reformišemo pojam prava energetike i način njegovog posmatranja od strane teoretičara i praktičara. Povezane oblasti sa pravom energetike (ili sestrinske oblasti prava), pravo o životnoj sredini i klimatsko pravo, imaju mnogo principa koje

⁶⁹ Radna grupa za napajanje elektroenergetskog sistema SAD i Kanade, Završni Izveštaj o nestanku električne energije od 14. avgusta 2003. godine u SAD i Kanadi: uzroci i preporuke (april 2004. godine).

⁷⁰ Američko ministarstvo energetike, transformacija elektroenergetskog sistema nacije: drugi deo četverogodišnjeg pregleda energije (2017).

⁷¹ I zaista, to je isto akademik William Bainbridge uradio u svom tekstu (koji je pratio reči Archibald Brown: W Bainbridge, *A Treatise on the Law of Mines and Minerals*, A Brown (ed) (4th edn, Butterworths 1878).

smo izložili u delovima 'Uvod' i 'Sedam principa prava energetike'. Ove dve pravne oblasti definišu i razvijaju svoje principe već nekoliko decenija. Jedan od razloga zašto pravo energetike nije sledilo put prava o životnoj sredini i prava o klimatskim promenama u razvijanju sopstvenih principa je nedostatak saglasnosti o pojmu prava energetike. To i dalje ostaje pitanje teoretskih razmatranja o pravu energetike. Dokazi koji svedoči o navedenom predstavljeni su u delu 'Osvrt na sadržaj prava energetike'. Nadalje, važno je pomenuti da je 2017. godine pravo energetike prihvaćeno kao sekcija jedne od najstarijih godišnjih pravnih konferencija na svetu - Godišnje konferencije Društva pravnih teoretičara⁷² - koja se održala u Dablinu (Irska) od 5. do 8. septembra 2017. godine. To je bilo 108-o održavanje ove pravne konferencije i tek tada je jedan deo bio posvećen pravu energetike, koje je sada prepoznato zajedno sa ostalih 27 poddisciplina prava. Uvodničari o pravu energetike na ovom događaju posebno su predstavili kako pitanje sadržine studija prava energetike, tako i samo pravo energetike.⁷³

Kako se pojam prava energetike do neke mere razvijao od Bradbrookovog osnovnog članka 1986. godine, u novijoj teoriji on glasi - 'pravo energetike je regulisanje prava i obaveza raznih aktera u vezi sa energijom i u vezi sa energetske resursima tokom energetskog životnog ciklusa'.⁷⁴ I ova definicija kao i Bradbrookova nesumnjivo će se raspravljati u literaturi u godinama koje dolaze. Međutim, da bi se pravo energetike dalje razvijalo i kako bi pratilo napredak društva, imajući u vidu i nove međunarodne sporazume poput Pariskog COP21, nove tehnologije i nove vladine politike za prelazak na niskougljenu ekonomiju, vreme je da energetske pravo dobije svoj set vodećih principa. Ovaj članak definiše postojanje sedam principa prava energetike (detaljniji opis možete pronaći u delu 'Objašnjeni principi prava energetike').

Ovi principi bi trebalo da deluju kao vodiči kreatorima politika, naučnicima, pravnicima, sudijama i arbitrima prilikom odlučivanja, sprovođenja, donošenja ili sastavljanja nacrti akata, zakona, propisa, presuda itd. o pravu energetike. Većina ovih principa se već sprovodi u različitom stepenu u praksi, a cilj ovog članka je unapređenje istih kao vodećih principa prava energetike, kako za potrebe teorije, tako i prakse. Ovih sedam principa prava energetike mogu takođe podstaći i druge teoretičare da se aktivnije bave energetske pravom. Što se tiče razmišljanja o pojmu i predmetu prava energetike u budućnosti, postoji potreba za većim interdisciplinarnim angažovanjem. Takođe, i glavni zaključci gorepomenete 108-e Sekcije pravo energetike Društva pravnih teoretičara su istakli značaj interdisciplinarnog teorijskog pristupa kao karakteristike prava energetike.

⁷² Pogledajte Godišnju konferenciju Društva pravnih teoretičara <<http://vvv.slsconference.uk/>> (pristup septembra 2017).

⁷³ Treba napomenuti da je obema glavnim beleškama bilo omogućeno da odaberu vlastite naslove za svoju glavnu adresu. Dva glavna govornika bili su: profesor Peter Cameron (Centar za energetiku, naftu, pravo i politiku minerala, Univerzitet Dundee) i profesorica Catherine Redgvell (Univerzitet u Oxfordu). Profesor Raphael Heffron prvi je pokretač Sekcije za pravo energetike pri Društvu pravnih akademika.

⁷⁴ Heffron i Talus, 'The Evolution of Energy Law' (n 4) 4.

Konačno, postavlja se pitanje da li se u svetlu društvenih pokretača⁷⁵ ili promena u eri prava energetike,⁷⁶ pravo energetike kao disciplina modernizuje? Zapravo, teoretičari su u dosadašnjoj literaturi koristili termin 'moderno pravo energetike'⁷⁷ i kako se društvo kreće ka niskouglednim ekonomijama, pravo energetike su potrebne nove studije koja će se temeljiti na suštinskim principima unapređenim u ovom članku kako bi došlo do njegove modernizacije.

⁷⁵ Takvi pokretači prava energetike navedeni su: sigurnost; bezbednost; ekonomija; infrastruktura; i pravda. Vidi: (i) Heffron i Talus, 'The Evolution of Energy Law' (n 4); and (ii) RJ Heffron, *Energy Law* (Round Hall/Thomson Reuters 2015).

⁷⁶ Kao što američki autori primećuju, njihov 'Eras of Energy Law' specifičan je za SAD, dok su Heffron i Talus, 'The Evolution of Energy Law' (n 4) i (ii) Heffron i Talus, 'The Development of Energy Law' (n 4) pružaju međunarodnu perspektivu u pogledu evolucije prava energetike, vidi J Eisen i drugi, *Energy, Economics and the Environment* (4. izd., Foundation Press 2015).

⁷⁷ Vidi: (i) DN Zillman, 'Evolution of Modern Energy Law: a Personal Retrospective' (2012) 30(4) *Journal of Energy and Natural Resources Law* 485 and (ii) RJ Heffron, 'The Global Future of Energy Law' (2016) 7 *International Energy Law Review* 290.